

Dissociatieve identiteitsstoornis en morele verantwoordelijkheid

*Een filosofisch onderzoek naar de betekenis en mogelijkheid van morele verantwoordelijkheid bij mensen die lijden aan dissociatieve identiteitsstoornis
(DIS)*

Annabel van Hulst

5941431

Liberal Arts and Sciences

Universiteit Utrecht

Leeronderzoek Filosofie

Onder begeleiding van Annemarie Kalis

ABSTRACT: In deze thesis wordt een kritische vergelijking gemaakt tussen twee benaderingen van het voornaamste symptoom van dissociatieve identiteitsstoornis, namelijk de al dan niet ogenschijnlijke aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in één lichaam. De benaderingen, bekend als de *multiple person thesis* en de *single person thesis*, brengen hun eigen implicaties mee voor onder andere de behandeling van de stoornis, maar ook voor een ethisch en juridisch thema als morele verantwoordelijkheid. Ik zal voor beide benaderingen beantwoorden of een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis voldoet aan verschillende vormen van verantwoordelijkheid, waarbij causale verantwoordelijkheid voorafgaat aan *responsibility-as-attributability*; welke samen voorafgaan aan *responsibility-as-accountability*; die weer samen voorafgaan aan criminele verantwoordelijkheid. Het zal in deze thesis duidelijk worden dat beide benaderingen in sommige opzichten tekortschieten, alhoewel er aan de *multiple person thesis* vooral praktische moeilijkheden verbonden zijn, waar de *single person thesis* gepaard gaat met meer theoretische moeilijkheden. In conclusie moeten psychiaters toewerken naar een algemenere diagnose en classificatie van dissociatieve identiteitsstoornis.

Sleutelwoorden: *dissociatieve identiteitsstoornis, multiple person thesis, single person thesis, attributability, accountability, alters, altered states*

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Dissociatieve identiteitsstoornis	7
2.1. Dissociatieve identiteitsstoornis: multiple person thesis	10
2.2. Dissociatieve identiteitsstoornis: single person thesis	12
2.3. De behandeling van dissociatieve identiteitsstoornis: multiple versus single person thesis	15
3.1. Causale verantwoordelijkheid	17
3.1.1. Causale verantwoordelijkheid, de multiple person thesis en de single person thesis ..	18
3.2. Morele verantwoordelijkheid	19
3.2.1. Responsibility-as-attributability	19
3.2.3. Persoonlijke identiteit als psychologische continuïteit	21
3.2.5. Responsibility-as-attributability en de single person thesis	23
3.3. Responsibility-as-accountability	24
3.3.1. Zelfcontrole	25
3.3.2. (Morele) kennis	26
3.3.3. Responsibility-as-accountability en de multiple person thesis	26
3.3.4. Responsibility-as-accountability en de single person thesis	27
3.4.1. Criminele verantwoordelijkheid en de multiple person thesis	28
3.4.2. Criminele verantwoordelijkheid en de single person thesis	30
4. Conclusie	30
5. Literatuurlijst	32

1. Inleiding

Ik weet wie ik ben. Wellicht niet in existentiële zin, maar ik weet in ieder geval wel hoe ik heet, waar ik woon, waar ik van overtuigd ben en wat mijn doelen zijn: ik ben Annabel; ik woon in Utrecht; ik ben er onder andere van overtuigd dat eerlijkheid het langste duurt en ik heb mijzelf als doel gesteld later als ethicus aan de slag te kunnen. Er lijkt sprake te zijn van een zekere eenheid binnenin mij, ook wel bekend als *mijn persoonlijkheid*, die ten grondslag ligt aan mijn zelfbeeld, mijn zelfbesef en mijn identiteit.¹ Mijn persoonlijkheid zorgt ervoor dat ik op verschillende tijdstippen dezelfde persoon ben, en onderscheidt mij van andere personen.² Zij beïnvloedt bovendien mijn keuzes over hoe ik mij gedraag om mij aan mijn overtuigingen te houden of om mijn doelen te bereiken. Wat betekent het voor een persoon als diegene niet over één, maar over meerdere persoonlijkheden lijkt te beschikken? Er bestaat namelijk een psychiatrische stoornis, vroeger bekend als *meervoudige persoonlijkheidsstoornis*, tegenwoordig als *dissociatieve identiteitsstoornis*, die het vermogen tot weten wie jij bent en wat jij doet door de war lijkt te schoppen. Dit mondt zich uit in de - al dan niet ogenschijnlijke - aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in één en hetzelfde lichaam. Deze persoonlijkheden staan ook wel bekend als *alters*, die om beurten het gedrag van de patiënt lijken over te nemen. Als de patiënt uiteindelijk de controle weer terugkrijgt, kan zij zich vaak niet herinneren wat de alter heeft gedaan. Het is net alsof haar bewustzijn even veranderde.³ Om deze reden voelen de acties van de alter niet als haar eigen acties aan.

Het is voor mensen zoals ik, die niet lijden aan dissociatieve identiteitsstoornis, moeilijk voor te stellen hoe het is om je lichaam te delen met meerdere persoonlijkheden. Hierdoor rijst bij mij de vraag op óf er in het geval van de stoornis daadwerkelijk sprake is van de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in één lichaam, óf dat het er alleen maar op lijkt dat er meerdere persoonlijkheden aanwezig zijn, waardoor deze eigenlijk beter op een andere manier begrepen kunnen worden. Er bestaat binnen de psychiatrische wereld geen wetenschappelijke consensus over hoe dissociatieve identiteitsstoornis benaderd moet worden.⁴ De manier waarop patiënten de stoornis ervaren, kan tevens sterk van elkaar verschillen. Zo ziet de ene patiënt haar alters als verschillende persoonlijkheden, die losstaan van haarzelf: zij is persoon A, terwijl alter 1 persoon B is, alter 2 persoon C, enzovoort. Deze ervaring lijkt overeen te stemmen met de *multiple person thesis*, een theorie over dissociatieve identiteitsstoornis. Tot de aanhangers van de multiple person thesis behoren filosofen, behandelend

¹ Nevid, "Dissociatieve stoornissen," 347.

² John P. Lizza, "Multiple Personality and Personal Identity Revisited," *The British Journal for the Philosophy of Science* 44, no. 2 (June 1993): 267.

³ James Farmer, Warwick Middleton and John Devereux, "Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility," in *Forensic Aspects of Dissociative Identity Disorder*, ed. by Graeme Galton, Adah Sachs (New York: Taylor & Francis, 2008): 131.

⁴ Farmer, Middleton and Devereux, "Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility," 146.

psychologen en juristen. Onder andere Elyn R. Saks, hoogleraar rechten, psychologie en psychiatrie, en Jo L. Ringrose, geregistreerd psychotherapeut, scharen zich achter deze theorie.⁵ Zij beweren dat alters afzonderlijke persoonlijkheden zijn die hetzelfde lichaam delen die zij om beurten controleren. De andere patiënt ziet haar alters daarentegen als onderdelen van de eigen persoonlijkheid: zij is persoon A, ook als alter 1, alter 2, alter 3, enzovoort. Deze ervaring lijkt beter aan te sluiten bij de *single person thesis*. De theorie wordt verdedigd door onder andere filosofe Jeanette Kennet en filosoof Steve Matthews. De single person thesis veronderstelt dat er bij een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis nog steeds sprake is van slechts één persoonlijkheid, alleen is deze in beperkt-ontwikkelde delen uiteengevallen: de *persoonlijke toestanden*.⁶ Kennet en Matthews begrijpen de persoonlijke toestanden vervolgens als waanachtige toestanden, waarin een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis voortdurend afglijdt. Gedurende deze toestand verliest de persoon de realiteit volledig uit het oog en komt er een onderdeel van de persoonlijkheid naar voren. Gebruikmaken van de term “alters”, wat wijst op afzonderlijke persoonlijkheden, levert voor aanhangers van de single person thesis enkel verwarring op. Om deze reden maken zij ook wel gebruik van het begrip *altered states*, oftewel persoonlijke toestanden. Met de naamsverandering die dissociatieve identiteitsstoornis is ondergaan, lijkt voor psychiaters en psychologen de nadruk te zijn verschoven van meerdere persoonlijkheden (multiple person thesis) naar persoonlijke of identiteitstoestanden (single person thesis).

Opmerkelijk genoeg komen gevallen van dissociatieve identiteitsstoornis vrijwel uitsluitend in Noord-Amerika voor, alhoewel het aantal constatering van de stoornis in de afgelopen jaren sterk is toegenomen. Dit lijkt te veronderstellen dat dissociatieve identiteitsstoornis een cultuurgebonden fenomeen is.⁷ Er zijn daarom ook wel gedragsdeskundigen die uitgaan van een derde positie in de benadering van dissociatieve identiteitsstoornis, welke veronderstelt dat de stoornis helemaal niet bestaat; de ogenschijnlijke persoonlijkheden zijn slechts rollen die een persoon opvoert of symptomen die een psychiater aan een zeer beïnvloedbaar persoon heeft opgelegd.⁸ Dit zou, anders dan volgens de multiple person thesis en single person thesis, betekenen dat een persoon met de stoornis controle kan uitoefenen over hoe en wanneer de symptomen zich voordoen. De deskundigen die dit beweren, worden echter tegengesproken door het feit dat de stoornis officieel erkend wordt in de DSM-V, het wereldwijd

⁵ Steve Matthews, “Establishing Personal Identity in Cases of DID.” *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 10, no. 2 (June 2003): 150.

⁶ Chris Ulmer, “Living With 12 Personalities (Dissociative Identity Disorder),” *Special Books by Special Kids*, January 23, 2018, https://www.youtube.com/watch?v=YAtK2s_SDnA Chris Ulmer, “A Relationship With 40 Identities (Lovers with Dissociative Identity Disorder),” *Special Books by Special Kids*, August 13, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=ONcWhh-S0uo&t=181s> Jeanette Kennet and Steve Matthews, “Identity, control and responsibility: The case of Dissociative Identity Disorder.” *Philosophical Psychology* 15, no. (June 2011): 510-511.

⁷ Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 350-351.

⁸ Ian Hacking, “Two Souls in One Body,” *Critical Inquiry* 17, no. 4 (Summer 1991): 841. Maiese, “Dissociative identity disorder and ambivalence,” 223.

erkende en veelgebruikte diagnostisch en statistisch handboek voor psychische stoornissen.⁹ Personen met dissociatieve identiteitsstoornis worden dusdanig in hun functioneren belemmerd dat zij wél serieus genomen moeten worden.¹⁰

Ondanks dat de huidige naam van de stoornis beter overeenstemt met de single person thesis bestaat deze theorie nog altijd naast de multiple person thesis. Of wij dissociatieve identiteitsstoornis nu zien volgens de multiple person thesis als een stoornis, waarbij een persoon meerdere persoonlijkheden heeft, of volgens de single person thesis als een stoornis, waarbij het alleen maar lijkt alsof een persoon meerdere persoonlijkheden heeft, moet gevolgen hebben voor de manier waarop er met patiënten en diens alters wordt omgesprongen. Het zijn echter niet alleen psychiaters of psychologen die omgaan met de alters of altered states van een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis door haar te behandelen binnen de veilige muren van een therapeutische setting. Ook mensen die met deze persoon in het dagelijkse leven in aanraking komen, zullen met de al dan niet ogenschijnlijke persoonlijkheden moeten omgaan. Wat nu als die persoon vervelend, misschien zelfs immoreel gedrag tegen jou vertoont? En wat als dat gedrag zelfs crimineel dreigt te worden? Wie kijk je daarop aan? En hoe doe je dat? Kun je de persoon bestraffen? En zit daar verschil tussen als je de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis begrijpt als iemand met meerdere persoonlijkheden of als iemand die lijdt aan waantostanden? Al deze vragen hebben betrekking tot het onderwerp van *morele verantwoordelijkheid*.

Morele verantwoordelijkheid is een belangrijk thema binnen het vakgebied van de ethiek, dat zich bezighoudt met de vraag hoe mensen hun leven zouden moeten leiden.¹¹ Grofweg heeft morele verantwoordelijkheid betrekking op bepaalde acties of deugden van een persoon, waarop door ons gereageerd wordt, wanneer wij deze persoon verantwoordelijk houden voor de acties. Kenmerkend voor een ethisch thema, zeker wanneer dit in verband wordt gebracht met een psychiatrische stoornis, is dat het zich niet beperkt tot de filosofie, maar ook relevant is voor andere vakgebieden, zoals de psychologie, psychiatrie en rechtsgeleerdheid. In het geval van dissociatieve identiteitsstoornis kan een psychiater of psycholoog zich immers afvragen of het voor de behandeling wenselijk is om de persoon met de stoornis verantwoordelijk te houden voor gedrag dat zij zich niet kan herinneren.¹² Een rechter kan zich daarnaast afvragen hoe hij iemand met de stoornis kan veroordelen als een van de alters een misdaad is begaan.¹³ Een filosofisch onderzoek naar de implicaties van dissociatieve identiteitsstoornis, begrepen volgens de multiple person thesis en volgens de single person thesis, voor morele verantwoordelijkheid overschrijdt

⁹ Nevid, "Dissociatieve stoornissen," 347-350.

¹⁰ Michelle Maiese, "Dissociative Identity Disorder and Ambivalence." *Philosophical Explorations* 19, no. 3 (May 2016): 224.

¹¹ David Shoemaker, "Personal Identity and Ethics," The Stanford Encyclopedia of Philosophy, last modified on October 11, 2019, <https://plato-stanford-edu.proxy.library.uu.nl/entries/identity-ethics/>

¹² Shoemaker, "Personal Identity and Ethics."

¹³ Stephen E. Braude, "Multiple Personality and Moral Responsibility." *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 3, no. 1 (March 1996): 37.

de grenzen van vakgebieden.¹⁴ Dit onderzoek moet een kritisch beeld schetsen van hoe het voornaamste symptoom van dissociatieve identiteitsstoornis begrepen kan worden, en hoe er vervolgens, met oog op dat symptoom, maatschappelijk en juridisch omgegaan kan worden met de morele verantwoordelijkheid van een persoon die lijdt aan dissociatieve identiteitsstoornis.

In deze thesis zal ik allereerst uitleggen hoe dissociatieve identiteitsstoornis er als ziektebeeld uit ziet. Daarna zet ik in detail uiteen wat hetgeen is dat de multiple person thesis beweert en op grond waarvan, en hetzelfde doe ik voor de single person thesis. Daarbij stel ik vragen die naar mijn mening onbeantwoord blijven binnen de theorieën. Vervolgens leg ik uit wat een eventuele behandeling vanuit de verschillende perspectieven zou kunnen zijn. Het volgende hoofdstuk wijd ik aan de relatie tussen morele verantwoordelijkheid en dissociatieve identiteitsstoornis. Daarbij werk ik trapsgewijs op de “verantwoordelijkheidsladder”, waarbij causale verantwoordelijkheid voorafgaat aan responsibility-as-attributability, wat een visie op morele verantwoordelijkheid is. Hierbij beantwoord ik de vraag hoe *persoonlijke identiteit*, het filosofische begrip voor persoonlijkheid, in licht van dissociatieve identiteitsstoornis begrepen kan worden. Causale verantwoordelijkheid en responsibility-as-attributability gaan samen vooraf aan responsibility-as-accountability, wat een andere visie op morele verantwoordelijkheid is. Hierbij benoem ik de twee belangrijkste condities, namelijk *zelfcontrole* en *morele kennis*. Alle tezamen gaan zij vooraf aan criminele verantwoordelijkheid. Voor iedere “traprede”, die ik in detail behandel, beantwoord ik tevens de vraag of een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis aan die vorm van verantwoordelijkheid kan voldoen en zo ja, hoe, om tenslotte te concluderen wat de implicaties van dissociatieve identiteitsstoornis voor morele verantwoordelijkheid zijn, begrepen vanuit zowel de multiple person thesis, als vanuit de single person thesis.

2. Dissociatieve identiteitsstoornis

I. *Elaina is een gediplomeerd klinisch psycholoog. Connie is verpleegster. Sydney is een verrukkelijk klein meisje dat insecten verzamelt in een oude mayonaisepot. Lynn is verlegen en heeft moeite om de letter ‘L’ uit te spreken en Heather is een tiener die niet kan wachten tot ze volwassen is. We zijn veel verschillende mensen, maar we hebben een belangrijk ding gemeenschappelijk: We delen één lichaam [...] In dat lichaam leven tientallen personen, elk met zijn eigen herinneringen, talenten, dromen en angsten. Sommigen van ons komen naar buiten om te werken of te spelen of te koken of te slapen. Sommigen van ons blijven altijd binnen en kijken alleen maar toe. Sommigen van ons zijn nog steeds verdwaald in het verleden, een gruwelijk verleden vol incest en misbruik. En velen zijn zo beschadigd door dit verleden dat ze ver naar binnen zijn gevluht, zo ver dat we ze misschien wel nooit zullen bereiken. [...] Veel van onze alters zijn geboren uit misbruik. Sommigen kwamen omdat ze nodig waren,*

¹⁴ John D. Aram, “Concepts of interdisciplinarity: Configurations of knowledge and action,” *Human Relations* 57, no. 4 (2004): 382.

anderen om te beschermen. Leah kwam telkens als ze onze vader hoorde zeggen: 'Kom even bij me liggen.' Dankzij haar hoefden geen van de andere alters de dingen te doen die hij van ons wilde. Ze deed ze voor ons en zo beschermde ze ons tegen dat deel van onze jeugd.¹⁵

II. [Margaret legde uit dat] ze dikwijls 'een stem hoorde die haar opdroeg om dingen te zeggen of te doen'. Het was, zo zei ze, 'een verschrikkelijke stem' die soms dreigde om 'de macht helemaal over te nemen'. Toen iemand Margaret ten slotte voorstelde om de stem toe te staan om 'de macht over te nemen' sloot ze haar ogen, balde haar vuisten en trok gedurende een paar minuten met haar gezicht, zich totaal onbewust van haar omgeving. Toen ze haar ogen weer opendeed, bleek er een andere persoon te zitten. Ze zei dat ze Harriet heette. Terwijl Margaret last had van verlamingsverschijnselen en klaagde over vermoeidheid, hoofd- en rugpijn, voelde Harriet zich goed. Zo kon direct zonder hulp door de kamer lopen. Ze sprak laatdunkend over de religieuze gevoelens van Margaret, over haar invaliditeit en haar puriteinse levensstijl. Zij daarentegen dronk graag en hield wel van een feestje. Margaret ging altijd naar de kerk en las voortdurend in de Bijbel. 'Maar,' zei Harriet trots, 'ik zorg dat ze zich ellendig voelt, zorg dat ze dingen zegt en doet die ze niet wil doen.' Uiteindelijk stemde Harriet, op voorstel van de interviewer en met duidelijke tegenzin, toe om 'Margaret terug te halen.' Ze grimaste opnieuw met haar gezicht en balde haar vuisten. En toen kwam Margaret weer terug, verlamd, met klachten over hoofd- en rugpijn, en volledig onbewust van de korte periode waarin Harriet uit haar kerkers bevrijd was.¹⁶

De hierboven genoemde casussen zijn afkomstig van vrouwen die beweren dat zij aan dissociatieve identiteitsstoornis lijden. Van de eerste casus is het jaar onbekend, de tweede casus is afkomstig uit 1978. Ik heb ze toegevoegd ter illustratie van de symptomen van dissociatieve identiteitsstoornis.

Hoe dissociatieve identiteitsstoornis zich als ziektebeeld ontwikkelt en eruitziet, is een andere vraag dan hoe de alters van dissociatieve identiteitsstoornis begrepen moeten worden. Dissociatieve identiteitsstoornis als ziektebeeld licht ik toe door te kijken wat er onder andere dankzij de DSM-V over de stoornis bekend is. Zij is vaak het gevolg van een traumatische ervaring die iemand gedurende haar jeugd jaren heeft opgedaan, zoals seksueel misbruikt worden, wat ook in de eerste casus het geval lijkt te zijn. Om met het trauma om te kunnen gaan, zorgt een persoon ervoor dat zij bepaalde gedachten, emoties, waarnemingen of herinneringen niet langer bewust ervaart door ze als het ware uit het bewustzijn te "bannen". Hierdoor raakt zij van ze vervreemd; kunnen zij niet langer teruggeroepen worden, en vertonen zij weinig tot geen samenhang. Gaten in het autobiografische geheugen treden op: het is net alsof niet zij, maar een ander persoon het seksueel misbruik heeft meegemaakt. Dit wordt

¹⁵ Jeffrey S. Nevid, Spencer A. Rathus and Beverley Greene, "Dissociatieve stoornissen, somatisch-symptoomstoornis en verwante stoornissen," in *Psychiatrie: een inleiding*, bewerkt door Erik Hoencamp, Judith Haffmans en Josine van Loon (Amsterdam: Pearson Benelux, 2016), 347.

¹⁶ Nevid, "Dissociatieve stoornissen," 350.

begrepen als *dissociatie*.¹⁷ Middels dissociatie wordt de angst voor een trauma vermeden, wat voordelig lijkt te zijn voor de persoon. Dissociatie gaat echter gepaard met een verstoring van het bewustzijn, die op haar beurt gepaard gaat met een verstoring van de daarmee samenhangende functies van het geheugen, de identiteit, de perceptie van de omgeving en de perceptie van zichzelf.¹⁸ Op het moment dat het bewustzijn, het geheugen en de identiteit uiteenvallen, veroorzaakt dit bij de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis het gevoel alsof zij buiten zichzelf staat, en niet langer de controle heeft over haar lichaam en geest, waardoor zij ook niet langer zichzelf is.¹⁹

Het uiteenvallen van bewustzijn, geheugen en identiteit kan ook wel begrepen worden als een verandering in de bewustzijnstoestanden van een persoon. Dit is kenmerkend voor meerdere stoornissen, zoals schizofrenie, bipolaire stoornis of middelenverslaving.²⁰ Ook deze stoornissen gaan voor patiënten gepaard met een veranderende perceptie van zichzelf, oftewel van de eigen identiteit.²¹ Wat dissociatieve identiteitsstoornis ten opzichte van schizofrenie of bipolaire stoornis uniek maakt, is dat de patiënt snel afwisselt tussen verschillende bewustzijnstoestanden.²² Op het moment van dissociatie lijkt een ander de controle over het lichaam en de geest van de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis over te nemen: er wordt gesproken over een *alter*, een andere persoonlijkheid. De persoon met dissociatieve identiteitsstoornis gaat zich dan opeens op een heel andere manier presenteren. Dit komt doordat alters vaak andere karaktereigenschappen hebben, evenals een andere wereldvisie, andere gewoontes, ambities en gedragspatronen.²³ Zij hebben niet dezelfde herinneringen als de persoon met de stoornis en kunnen zelfs van leeftijd verschillen. Bovendien weten zij meestal niets van het bestaan van hun *gastheer of gastvrouw* of van andere alters af.²⁴ De gastheer of gastvrouw is de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis, en staat ook wel zo bekend, omdat hij of zij de alters als het ware ‘ontvangt’. De identiteit waarmee de patiënt zich als *zichzelf* identificeert, wordt de *kernpersoonlijkheid* genoemd en stemt vrijwel altijd overeen met de *historische persoon*, oftewel de persoon die de geboortenaam draagt, “van oorsprong” het lichaam bewoonde en die door andere mensen, zoals familie, als “oorspronkelijk” wordt ervaren.^{25,26} In de tweede casus is Margaret de kernpersoonlijkheid, terwijl Harriet de alter is. Iedere persoon heeft een kernpersoonlijkheid, de meeste kernpersoonlijkheden hoeven de controle over het lichaam en het gedrag van een persoon alleen niet te delen met alters. Sommige alters vertonen zelfs

¹⁷ Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 356.

¹⁸ Jo L. Ringrose, *Understanding and Treating Dissociative Identity Disorder (or Multiple Personality Disorder)*, (New York: Taylor and Francis, 2012): 3.

¹⁹ “Dissociatieve Identiteitsstoornis – DIS,” Lentis, bezocht op 1 december, 2019, <https://www.lentis.nl/probleem/dissociatieve-identiteitsstoornis/>

²⁰ Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 237.

²¹ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 515.

²² Farmer, Middleton and Devereux, “Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility,” 131.

²³ Maiese, “Dissociative Identity Disorder and Ambivalence,” 223.

²⁴ Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 348.

²⁵ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 512.

²⁶ *Iedere keer dat ik gebruik maak van ‘de persoon’ of ‘de patiënt met dissociatieve identiteitsstoornis’ refereer ik naar de historische persoon.*

psychotische symptomen: zij breken met de realiteit door de aanwezigheid van hallucinaties of waanvoorstellingen.²⁷

Dissociatieve identiteitsstoornis is kortom een ziektebeeld, dat zich meestal ontwikkelt dankzij een trauma, waarbij andere persoonlijkheden de volledige controle over het gedrag van een gastheer of gastvrouw (lijken) over (te) nemen als het gevolg van dissociatie. Nu rijst de vraag op hoe de alters begrepen moeten worden. Is dissociatieve identiteitsstoornis nu dé aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in één lichaam of slechts iets wat op de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in één lichaam lijkt? Als het alleen zo lijkt dat er meerdere persoonlijkheden aanwezig zijn, wat zijn die ogenschijnlijke persoonlijkheden dan wel precies? En wat is de juiste manier om over dissociatieve identiteitsstoornis en haar symptomen te spreken? Om antwoord te geven op deze vragen, zal ik dieper in detail treden over de twee benaderingen van dissociatieve identiteitsstoornis: de multiple person thesis versus de single person thesis.

2.1. Dissociatieve identiteitsstoornis: multiple person thesis

De aanhangers van de multiple person thesis veronderstellen dus dat er wel degelijk sprake is van de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in het geval van dissociatieve identiteitsstoornis. Dit betekent dat de kernpersoonlijkheid van een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis haar lichaam, tot wie het van oorsprong behoort, moet delen met andere persoonlijkheden. Wij moeten dan ook met een alter omgaan *alsof* hij of zij een afzonderlijk persoon is, *omdat* hij of zij dat nu eenmaal is.²⁸ De manieren waarop *een persoon zijn* gedefinieerd wordt, lopen uiteen. Ik hanteer hier een elastisch concept van “een persoon zijn”, omdat meerdere van de door mij gelezen filosofen, zoals Stephen E. Braude en Steve Matthews, dat concept gebruiken in hun bespreking van dissociatieve identiteitsstoornis. Het concept is *elastisch*, omdat niet alle personen in dezelfde mate voldoen aan de aspecten die het concept uitmaken. Pas als een bepaalde *threshold* overstegen wordt met betrekking tot ieder aspect, spreken wij van *een persoon*. Wij onderscheiden vier aspecten, namelijk 1) een autonome agent zijn, 2) eigen herinneringen en een eigen narratief hebben, 3) in relatie staan tot anderen, en 4) belichaamd zijn.²⁹ Volgens de multiple person thesis voldoet iedere alter dus aan deze vier aspecten, wat van haar een afzonderlijke persoon maakt. Het eerste aspect, een autonome agent zijn, betekent ook wel het in staat zijn om aan de hand van weloverwogen keuzes het eigen leven vorm te geven; het heft in eigen handen te nemen.³⁰ De autonome agent wil meer dan enkel haar basisbehoeften vervullen: zij kan zichzelf

²⁷ Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 349.

²⁸ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 510.

²⁹ Steve Matthews, “Blaming Agents and Excusing Persons: The Case of DID,” *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 10, no. 2 (June 2003): 170.

³⁰ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 519.

doelen stellen en langdurige relaties ontwikkelen, door haar persoonlijkheid daar omheen te bouwen.³¹ Het tweede aspect, eigen herinneringen hebben, zorgt ervoor dat een persoon op ervaringen uit het verleden kan steunen om haar toekomst te construeren. Pas wanneer ik mij een actie kan herinneren, voelt het als *mijn* actie; als een actie die *ik* heb uitgevoerd. Het derde aspect, het in relatie staan tot anderen, veronderstelt dat wij onze persoonlijkheden vormgeven middels het contact met anderen. Dit contact stelt ons tevens in staat om op een bepaalde manier op andere personen te reageren. Dankzij sociale interacties leren wij bijvoorbeeld een houding ten opzichte van een actie zoals diefstal in te nemen, en die af te wijzen. Zonder sociale interacties zou een persoon een stuk minder in staat zijn om oordelen te vellen. Het vierde aspect, belichaamd zijn, betekent dat wij ons lichaam kennen, kunnen controleren en besturen. Het is daarbij van belang dat ons lichaam ook aansluit bij ons lichamelijk zelfbeeld.³² De multiple person thesis beweert dus dat een alter een autonome agent is, die haar eigen doelen stelt, haar eigen herinneringen heeft; op haar eigen manier in relatie staat tot andere personen, en controle over een lichaam heeft - oftewel een persoon is.³³ Dat een alter de controle steeds maar voor momenten heeft, en over een lichaam dat oorspronkelijk niet de hare was, lijkt er voor de multiple person thesis niet toe te doen.

De veronderstelling dat een alter aan de vier aspecten van “persoon zijn” voldoet, is gebaseerd op de waarneming van een hoge graad van onafhankelijkheid tussen de alters: zij lijken totaal verschillende karakters te hebben. Zij nemen om beurten de volledige controle over het lichaam van de gastheer of -vrouw over, vanaf welk punt zij vorm kunnen geven aan hun eigen leven en zich op hun eigen manier kunnen gedragen.³⁴ Dat zij vaak niets van elkaar afweten, wordt als bewijs aangevoerd voor hun afzonderlijke bestaan: als een persoon zich de herinneringen van een ander niet kan herinneren, spreken wij niet over geheugenverlies. Immers, om iets te kunnen vergeten, zoals een handeling, moet een persoon zich eerst bewust zijn van die handeling, en vervolgens het bewustzijn over die handeling verliezen. In het geval van dissociatieve identiteitsstoornis hebben de verschillende alters, volgens de multiple person thesis, nooit kennis gehad van de ervaringen die toegeschreven worden aan een andere alter, waardoor zij deze ook niet kunnen zijn vergeten. Dit is gelijk aan de onmogelijkheid voor mij om de kennis van een ander te vergeten, zeker als ik die persoon nog nooit heb ontmoet.³⁵

Voor dit eerste kamp, oftewel de multiple person thesis, had de naamsverandering van meervoudige persoonlijkheidsstoornis naar dissociatieve identiteitsstoornis eigenlijk niet plaats hoeven vinden. De

³¹ Matthew Talbert, “Moral Responsibility.” The Stanford Encyclopedia of Philosophy, last modified October 16, 2019, <https://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/> Matthews, “Blaming Agents and Excusing Persons,” 170.

³² Matthews, “Blaming Agents and Excusing Persons,” 170-171.

³³ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 510-511.

³⁴ Matthews, “Establishing Personal Identity in Cases of DID,” 144.

³⁵ Braude, “Multiple Personality and Moral Responsibility,” 48.

multiple person thesis veronderstelt immers de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden, ook wel alters genoemd, die zich ontwikkeld hebben, nadat het bewustzijn, het geheugen en de identiteit van de kernpersoonlijkheid uiteenvielen als het gevolg van een trauma. De multiple person thesis impliceert dus dat dissociatie kan leiden tot afzonderlijke persoonlijkheden, zonder in twijfel te trekken of dit dan wel complete persoonlijkheden zijn. Aanhangers van de single person thesis beweren daarentegen iets anders.

2.2. Dissociatieve identiteitsstoornis: single person thesis

Aanhangers van de single person thesis menen dat de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in het geval van dissociatieve identiteitsstoornis enkel ogenschijnlijk is: er is nog steeds sprake van slechts één persoonlijkheid in het lichaam van de persoon met de stoornis. Door het opgelopen trauma en de dissociatie die daarop volgde, is die persoonlijkheid echter gefragmenteerd geraakt, oftewel in delen uiteengevallen. Deze delen vormen geen nieuwe persoonlijkheden - alhoewel dit misschien wel zo lijkt - maar moeten begrepen worden als aspecten van de oorspronkelijke persoonlijkheid die om beurten naar voren komen gedurende een bepaalde persoonlijke toestand; een *altered state*.³⁶ De single person thesis wijst er dan ook op dat de alters, vanaf nu begrepen als persoonlijke toestanden, juist door het opbreken van de persoonlijkheid in afzonderlijke aspecten, vaak tegenovergesteld van elkaar zijn. Zij zijn meestal ook televisieachtige figuren met fantasieloze karaktereigenschappen.³⁷ De alters zijn bovendien dusdanig gespecialiseerd dat je bij een van hen nooit de volledige reeks aan functies terug zal vinden waarover een niet-gefragmenteerde persoon beschikt, zoals het vermogen tot praktisch redeneren of morele competentie.³⁸ Een persoon beschikt namelijk maar over een gelimiteerd aantal psychologische capaciteiten, die, als zij verspreid worden over verschillende persoonlijke toestanden, niet in elk van die persoonlijke toestanden terug te vinden zijn. Dergelijk opdelen van de psychologische capaciteiten levert één-dimensionale karakters op.³⁹

De veronderstelling dat dissociatie in het geval van dissociatieve identiteitsstoornis onoriginale en één-dimensionale karakters oplevert, wordt onderstreept door onderzoek waaruit blijkt dat patiënten die lijden aan de stoornis vaak soortgelijke alters ontwikkelen. Zo bestaat er in 85% van de gevallen een kind-alter, in 70% van de gevallen een gewelddadige alter en in 53% van de gevallen een alter met het tegenovergestelde geslacht. Dergelijke beperkte ‘persoonlijkheden’ moeten volgens dit onderzoek als pathologisch worden gezien, en kunnen het beste begrepen worden als onderdelen van één

³⁶ Jeanette Kennet and Steve Matthews, “Delusion, Dissociation and Identity,” *Philosophical Explorations* 6, no. 1 (September 2007): 35.

³⁷ Hacking, “Two Souls in One Body,” 848, 857.

³⁸ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 518.

³⁹ Braude, “Multiple Personality and Moral Responsibility,” 51.

persoonlijkheid in plaats van als losstaande persoonlijkheden.⁴⁰ De ogenschijnlijk losstaande persoonlijkheden hadden nooit kunnen ontstaan zonder de specifieke ontwikkelingsgeschiedenis van de patiënt met DIS. Een alternatieve persoonlijkheid kan niet over competenties beschikken die de patiënt zelf nooit eerder heeft gehad. Zo kan dergelijke persoonlijkheid geen Arabisch spreken als de patiënt nooit eerder aan die taal is blootgesteld. En nog voor de hand liggender: een alternatieve persoonlijkheid kan niet opeens sprinten, als de patiënt met dissociatieve identiteitsstoornis zich al zijn hele leven in een rolstoel bevindt.⁴¹

Beperkte, persoonlijke toestanden voldoen dan niet aan de vier aspecten – een autonome agent zijn; eigen herinneringen en een eigen narratief hebben; in relatie staan tot anderen, en belichaamd zijn - die aan het concept van “persoon zijn” zijn verbonden. Voorvechter van de single person thesis, Steve Matthews, schrijft hierover in zijn tekst *Blaming Agents and Excusing Persons: The Case of DID* het volgende:

It takes time to instantiate the unity of agency; it takes time to establish a sufficiently large storehouse of coherent memories; it takes time to embed oneself in social relations that write their own qualities into the person; and it takes time to secure an enduring bodily self-image.⁴²

Wat hij hiermee wil zeggen is dat in gevallen van dissociatieve identiteitsstoornis, waarbij zich vaak tientallen verschillende altered states voordoen, die ruimschoots de controle met elkaar afwisselen, er überhaupt niet genoeg tijd is voor deze toestanden om zich tot ware persoonlijkheden te ontwikkelen. Een alter beschikt per keer te kort over de controle van het lichaam om haar eigen doelen te stellen, relaties te ontwikkelen en gedragingen eigen te maken.

Samen met Jeanette Kennet gelooft Matthews dat de altered states, waar een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis van tijd tot tijd “inglijdt”, beter begrepen kunnen worden aan de hand van de term *wanen*. In het geval van dissociatieve identiteitsstoornis hebben de wanen betrekking tot de identiteit van de patiënt: gedurende een waan lijken de ideeën die zij over zichzelf heeft niet te kloppen. Een patiënt van 53 jaar is immers geen kind van 12 meer. In de waan kijkt zij op radicaal andere wijze naar haar projecten, toewijdingen en verplichtingen, naar wat zij wel of niet leuk vindt, wie er belangrijk voor haar zijn, et cetera.⁴³ De patiënt verliest gedurende de waan de controle over wat zij aan het doen is, waardoor de acties uitgevoerd in de waan niet als “de hare” voelen: de patiënt wordt als het ware misleid omtrent wie zij is, door dissociatie; een verstoring in het bewustzijn.⁴⁴ Alhoewel het hierdoor dus kan

⁴⁰ Kennet and Matthews, “Delusion, Dissociation and Identity,” 36.

⁴¹ Peter Q. Deeley, “Social, Cognitive, and Neural Constraints on Subjectivity and Agency: Implications for Dissociative Identity Disorder,” *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 10, no. 2 (June 2003): 164.

⁴² Matthews, “Blaming Agents and Excusing Persons,” 170-171.

⁴³ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 516.

⁴⁴ Matthews, “Establishing Personal Identity in cases of DID,” 144.

lijken alsof er gedurende de waan een andere persoon de controle overneemt, is er in werkelijkheid nog steeds sprake van een en dezelfde persoon. Dit baseert de single person thesis op de waarneming van het behoud van informatie bij de persoon die lijdt aan dissociatieve identiteitsstoornis. In tegenstelling tot de multiple person thesis veronderstelt de single person thesis dat er in het geval van dissociatieve identiteitsstoornis wel degelijk gesproken kan worden van geheugenverlies, aangezien een patiënt zich veel van haar acties, die zij heeft uitgevoerd in de waan, niet kan herinneren. Deze “gaten” in het geheugen doen zich echter alleen voor in het autobiografische, en niet in het semantische, oftewel het globale geheugen van de patiënt: zij vergeet niet alles wat zij weet en bezit nog steeds over het vermogen om te functioneren in haar omgeving. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de patiënt vaak nog steeds weet waar zij de winkelstraat kan vinden of hoe haar telefoon werkt.⁴⁵ Als de multiple person thesis veronderstelt dat een alter geen herinneringen kan verliezen van ervaringen die zij nooit zelf heeft opgedaan, dan zou ze ook niet moeten kunnen steunen op informatie afkomstig uit die ervaringen. Dat een alter dat wel doet, duidt volgens de single person thesis alleen maar aan dat zij geen afzonderlijke persoonlijkheid is.

De single person thesis concludeert dus, in tegenstelling tot de multiple person thesis, dat de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden slechts ogenschijnlijk is, en er nog steeds sprake is van maar één persoonlijkheid, onder andere doordat die ogenschijnlijk afzonderlijke persoonlijkheden alsnog gebruik maken van de vermogens en de kennis van de patiënt, en te beperkt zijn om méér dan persoonlijkheidsfragmenten te zijn. De term alter kan daarom beter vervangen worden door de term altered state, die volgens Kennet en Matthews begrepen moet worden als een waantoestand. De vraag rijst echter op of een patiënt met een extreme vorm van dissociatieve identiteitsstoornis, die zich dus voortdurend in een andere altered state bevindt, zélf nog wel voldoet aan de vier aspecten die behoren tot het concept van “persoon zijn”. Het is namelijk voor te stellen dat dergelijke patiënt zo zelden de controle over het lichaam heeft dat het moeilijk wordt om autonomie uit te oefenen en om het eigen leven vorm te geven. Is er dan nog wel sprake van een kernpersoonlijkheid in de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis? Kennet en Matthews veronderstellen dat enkel in de zeer extreme gevallen van de stoornis er niet langer sprake is van een persoonlijkheid. Dit zijn de gevallen waarbij de persoonlijkheid in zoveel fragmenten uiteengevallen is dat er op geen enkel mogelijke manier meer een coherent geheel te herkennen valt. In minder extreme gevallen is er nog steeds sprake van een persoonlijkheid, de kernpersoonlijkheid, ondanks de momenten van dissociatie.⁴⁶

⁴⁵ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 512, 515.

⁴⁶ Kennet and Matthews, “Delusion, Dissociation and Identity,” 34.

2.3. De behandeling van dissociatieve identiteitsstoornis: multiple versus single person thesis

Doordat de single person thesis op een heel andere manier tegen het meest kenmerkende symptoom van dissociatieve identiteitsstoornis aankijkt, namelijk tegen de (ogenschijnlijke) aanwezigheid van alters, brengt deze theorie een andere manier van behandelen met zich mee dan de multipe person thesis doet. Op het moment dat de single person thesis van dissociatieve identiteitsstoornis aangehouden wordt, waarbij een persoonlijkheid uiteenvalt in fragmenten (wat volgens Kennet en Matthews waanachtige toestanden oplevert), kan er een poging gedaan worden om de afzonderlijke elementen van een persoonlijkheid opnieuw te integreren, totdat zij weer een samenhangend geheel vormen. Het is hierbij belangrijk dat het seksuele misbruik, wat vaak ten grondslag ligt aan het in eerste instantie ontwikkelen van dissociatieve identiteitsstoornis, onthuld wordt. Traumatische ervaringen kunnen aan het licht worden gebracht door met de ogenschijnlijke persoonlijkheden het gesprek daarover aan te gaan. De gedachte hierachter is dat de patiënt hierdoor bekend wordt met herinneringen waarvan zij zich gedissocieerd had en met de daarbij behorende angst en het verdriet leert om te gaan, waardoor het afglijden in altered states niet langer nodig is om aan het trauma te ontsnappen.⁴⁷ Een onderliggende aanname is dat het mogelijk is om het schuiven tussen altered states te controleren, in ieder geval binnen de veilige muren van een therapeutische setting. Het is echter nog maar de vraag of een patiënt met dissociatieve identiteitsstoornis daar werkelijk de controle over heeft. Het gebeurt tevens maar zelden dat een patiënt “geneest” en opnieuw een coherente persoonlijkheid vormt door de afwezigheid van altered states.

Als de multiple person thesis van dissociatieve identiteitsstoornis daarentegen aangehouden wordt, en er sprake is van alters in plaats van altered states die zich ontwikkelen in één en hetzelfde lichaam, lijkt de zojuist genoemde manier van behandelen geen hout te snijden: is het überhaupt wel mogelijk om afzonderlijke persoonlijkheden samen te voegen tot één persoonlijkheid? En is een poging daartoe ethisch te verantwoorden? Want is het laten verdwijnen van persoonlijkheden (uit een lichaam), oftewel het “eliminieren” van personen, niet gelijk aan moord?⁴⁸ Psychotherapeut Jo L. Ringrose stelt in haar boek *Understanding and Treating Dissociative Identity Disorder (or Multiple Personality Disorder)* dan ook een andere manier van behandelen voor. Zij schrijft:

The alters view themselves as separate people and do not understand that they share the same body and that all of them together constitute a whole person. It is important that therapists do not go along with this belief and that they inform all identities that there is only one body and that harm by one identity harms all of the other identities, although as a therapist you can empathize with each identity’s desire for separateness.⁴⁹

⁴⁷ Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 358.

⁴⁸ Shoemaker, “Personal Identities and Ethics.”

⁴⁹ Ringrose, *Understanding and Treating Dissociative Identity Disorder*, 7.

Zij beweert dus dat het aan de afzonderlijke persoonlijkheden duidelijk moet worden gemaakt dat zij met anderen een lichaam delen. Het doel van de behandeling is dan dat alle afzonderlijke persoonlijkheden met elkaar overweg kunnen, zodat zij samen het gevecht kunnen voeren tegen de nasleep van het trauma. Om het doel van saamhorigheid te bereiken is het belangrijk dat er naar iedere alter geluisterd wordt; dat zijn of haar problemen worden aangepakt, en dat er verheldering komt over waarom hij of zij zich ontwikkeld heeft.⁵⁰ Hier gaat wederom de aanname in schuil dat een patiënt kan controleren welke alter op welk moment de controle heeft.

De multiple person thesis en de single person thesis hebben dus implicaties voor de manier waarop een psychiater of psycholoog met een patiënt en diens alters of altered states omgaat. Het omgaan met een stoornis door gedragsdeskundigen binnen een kliniek is echter iets heel anders dan het omgaan met diezelfde stoornis door “gewone” mensen in het dagelijkse leven. Wat als iemand met dissociatieve identiteitsstoornis een ander voortdurend beledigt, maar zich die beledigingen nooit lijkt te herinneren? Hoe moeten naasten hiermee omgaan? En in hoeverre kunnen zij de patiënt aanspreken op hun gedrag? Ik stel hier de vraag naar morele verantwoordelijkheid. Wat zijn nu de implicaties van deze kampen van dissociatieve identiteitsstoornis voor (morele) verantwoordelijkheid?

4. Morele verantwoordelijkheid en dissociatieve identiteitsstoornis

Morele verantwoordelijkheid vormt al lange tijd een *hot topic* binnen het filosofische debat, aangezien het een complex concept is dat op meerdere manieren benaderd kan worden: iedere benadering gaat gepaard met eigen implicaties voor wie wanneer verantwoordelijk is of voor wie je wanneer verantwoordelijk kan houden. De twee meest bekende benaderingen van morele verantwoordelijkheid zijn de *attributability theory* en de *accountability theory*; zij werden door Gary Watson voor het eerst *de twee gezichten van morele verantwoordelijkheid* genoemd. Dit lijkt te suggereren dat er twee verschillende soorten morele verantwoordelijkheid zijn. In zijn tekst *Two Faces of Responsibility* schrijft hij:

Attributability has an importance to ethical life that is distinct from concerns about accountability. Responsibility is important to issues about what it is to lead a life, indeed about what it is to have a life in the biographical sense, and about the quality and character of that life. These issues reflect one face of responsibility [...]. Concerns about accountability reflect another.⁵¹

⁵⁰ Ringrose, *Understanding and Treating Dissociative Identity Disorder*, 8.

⁵¹ Gary Watson, “Two Faces of Responsibility,” *Philosophical Topics* 24, no. 2 (Fall 1996): 229.

Waar attributability zich bezighoudt met de vraag naar moreel verantwoordelijk *zijn*, houdt accountability zich bezig met de vraag naar moreel verantwoordelijk *gehouden worden*.⁵² Dit onderscheid licht ik later in dit hoofdstuk verder toe. Ondanks het verschil in vraagstukken wordt er in beide benaderingen verondersteld dat enkel *personen* - dus zij die autonome, belichaamde agenten zijn, die in relatie staan tot anderen en over een eigen narratief beschikken - *moreel verantwoordelijke agenten* kunnen zijn. Iemand die niet aan deze aspecten van *persoon zijn* voldoet, kan niet moreel verantwoordelijk zijn. Morele verantwoordelijkheid wordt dus als een onderscheidend kenmerk van personen genomen. Morele verantwoordelijkheid is echter alleen mogelijk, wanneer er (in ieder geval tot op zekere hoogte) sprake is van een vrije wil bij personen. Aangezien ik de mogelijkheid van morele verantwoordelijkheid bij patiënten met dissociatieve identiteitsstoornis wil onderzoeken, moet ik het (tot op zekere hoogte bestaan) van de vrije wil dus aannemen. Ik word in deze aanname gesterkt door de neiging van mensen om in hun leefwereld “zichzelf en anderen te interpreteren in termen van vrijheid, verantwoordelijkheid.”⁵³ Ons strafrechtstelsel is tevens op deze aanname gegrond. De manier waarop de aanwezigheid van vrije wil zich verder tot determinisme verhoudt, laat ik in het midden. In grove lijnen heeft wilsvrijheid betrekking op het in staat zijn om anders te handelen; op het in staat zijn om te handelen vanuit redenen, en op de bron van het eigen handelen zijn.⁵⁴ Theorieën over morele verantwoordelijkheid verschillen vaak in het element dat zij als meest essentieel beschouwen voor de toekenning van morele verantwoordelijkheid. Wanneer een persoon met betrekking tot een door haar uitgevoerde actie aan ten minste één van de elementen van wilsvrijheid voldeed, kan zij volgens veel van die theorieën moreel verantwoordelijk gehouden worden voor de actie.

3.1. Causale verantwoordelijkheid

Voordat ik het over morele verantwoordelijkheid en dissociatieve identiteitsstoornis kan hebben, is het allereerst belangrijk om het onderscheid tussen causale en morele verantwoordelijkheid te duiden. Wij maken immers vaak gebruik van de begrippen “verantwoordelijkheid” en “verantwoordelijk”, zonder dat wij altijd dezelfde soort verantwoordelijkheid of verantwoordelijk voor ogen hebben. Met *causale verantwoordelijkheid* wordt bedoeld dat het ene verantwoordelijk is voor het *veroorzaken* van het andere.⁵⁵ Stel je bijvoorbeeld eens voor dat een persoon gedurende een kunsttentoonstelling struikelt over een losliggende tegel en tegen een prachtig kunstwerk aanvalt, waardoor deze kapot valt op de

⁵² Ik werk hier met de Engelse termen, omdat de Nederlandse vertaling geen duidelijk onderscheid oplevert in de verschillende soorten morele verantwoordelijkheid.

⁵³ A.W.M. Mooij. “Vrijheid en verantwoordelijkheid: Een wijsgerig-antropologische beschouwing.” In *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, ed. B.M.C. Raes en F.A.M. Bakker (Deventer: Kluwer, 2012), 27.

⁵⁴ Gerben Meynen, “Vrije wil en toerekeningsvatbaarheid,” Utrecht University, laatst gewijzigd op 18 december, 2019, https://uu.blackboard.com/webapps/blackboard/execute/content/file?cmd=view&content_id=3376820_1&course_id=122151_1

⁵⁵ Andrew Eshleman, “Moral Responsibility,” *Philosophy Faculty Publications and Presentations* 1, (Summer 2014): 1.

grond. Vooronderstel dan ook eens dat een persoon gedurende diezelfde kunsttentoonstelling ervoor kiest een ander prachtig kunstwerk omver te duwen, waardoor deze eveneens kapot valt op de grond. In beide gevallen is er (het lichaam van) een persoon causaal verantwoordelijk voor het plaatsvinden van een gebeurtenis, namelijk het kapotvallen van een prachtig kunstwerk. Wanneer wij spreken over causale verantwoordelijkheid zijn wij enkel geïnteresseerd in het causale verband tussen de ene gebeurtenis en de andere. Dat causale verband nodigt niet noodzakelijkerwijs uit tot het geven van een reactie. Om deze reden is causale verantwoordelijkheid niet hetzelfde als morele verantwoordelijkheid: als wij iemand moreel verantwoordelijk houden, volgt een reactie van lof of blaam. Wij vinden dan dat de persoon die struikelt en valt, anders dan de persoon die een kunstwerk een duw geeft – alhoewel causaal verantwoordelijk – niet moreel verantwoordelijk is.⁵⁶ De accountability theorie, die dadelijk in detail wordt aangehaald, legt uit waarom. Causale verantwoordelijkheid omvat minder dan morele verantwoordelijkheid, en ligt dikwijls ten grondslag aan die morele verantwoordelijkheid: in ieder geval op de momenten dat wij iemand direct willen aanspreken op het gedrag dat zij laat zien.⁵⁷

3.1.1. Causale verantwoordelijkheid, de multiple person thesis en de single person thesis

Het is mogelijk om een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis – begrepen vanuit de multiple person thesis – als causaal verantwoordelijk te zien voor de uitkomst van gedrag. Het maakt voor *enkel* causale verantwoordelijkheid niet uit wie er op het moment van de actie de controle over het gedrag en het lichaam bezat, omdat er alleen gekeken wordt naar de oorzakelijke connectie tussen de ene gebeurtenis en de andere. Het was dan niet zozeer de gastheer óf een alter die ten tijde van de val of ten tijde van de duw het kapotvallen van het kunstwerk veroorzaakte: het was daarentegen een actie die voortkwam uit *hun* lichaam (het object) die dat deed. Dit causale verband is een gegeven: iets of iemand *is* causaal verantwoordelijk. Doordat het causale verband niet vraagt om het geven van een reactie, spreken wij niet over het causaal verantwoordelijk *houden* van iets of iemand.

Ook wanneer dissociatieve identiteitsstoornis vanuit de single person thesis begrepen wordt, kan een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis als causaal verantwoordelijk gezien worden voor een uitkomst, ongeacht of zij nu de controle had of zich in een altered state bevond. Dit heeft, net zoals bij de multiple person thesis, ermee te maken dat de uitkomst het gevolg is van een actie die voortkomt uit een lichaam.

⁵⁶ Samuel Reis-Dennis, “Responsibility and the shallow self,” *Philosophical Studies*, 175, no. 2 (February 2018), 483-484.

⁵⁷ *Het hoeft niet altijd zo te zijn dat iemand causaal verantwoordelijk is voor een actie waarop morele verantwoordelijkheid volgt. Zo kan een directeur moreel verantwoordelijk gehouden worden voor acties die zijn werknemers uithalen.*

3.2. Morele verantwoordelijkheid

Nu het duidelijk is wat causale verantwoordelijkheid inhoudt, kunnen wij naar morele verantwoordelijkheid gaan kijken, en het daarbij gemaakte onderscheid tussen moreel verantwoordelijk *zijn* en moreel verantwoordelijk *gehouden worden*. Dit onderscheid wordt duidelijk gemaakt aan de hand van de attributability theory versus de accountability theory.

3.2.1. Responsibility-as-attributability

Causale verantwoordelijkheid is dus niet hetzelfde als, maar wel belangrijk voor morele verantwoordelijkheid, omdat causale verantwoordelijkheid (vaak) aan morele verantwoordelijkheid voorafgaat. Vervolgens biedt de attributability theory een bepaalde visie op morele verantwoordelijkheid. Zij houdt zich bezig met de vraag wanneer iemand moreel verantwoordelijk *is*. Dit is ook wel de vraag naar hoe acties *terecht* aan een persoon kunnen worden toegeschreven en staat bekend als *responsibility-as-attributability*.⁵⁸ Een persoon is volgens de attributability theory moreel verantwoordelijk voor een actie, wanneer deze kan worden toegeschreven aan haar *ware zelf*; de actie moet het product zijn van die ware zelf.⁵⁹ Om deze reden noemt Watson de attributability theory ook wel de *self-disclosure view*.⁶⁰ Dit “onthullen van de zelf” lijkt overeen te stemmen met een van de elementen van wilsvrijheid, namelijk de bron van het eigen handelen zijn. Maar wat maakt iemands ware zelf uit? In het antwoord op deze vraag ligt *persoonlijkheid* besloten: persoonlijkheid is dus een conditie van morele verantwoordelijkheid, begrepen als responsibility-as-attributability. In de inleiding van deze thesis noemde ik al dat persoonlijkheid ervoor zorgt dat ik op verschillende tijdstippen dezelfde persoon ben en dat ik mij onderscheid van andere personen; persoonlijkheid zorgt voor een zekere continuïteit binnenin een persoon.⁶¹ De mogelijkheid om vandaag dezelfde persoon als gisteren én als morgen te zijn, brengt dus de mogelijkheid met zich mee om acties uit te voeren die uitdrukking geven aan wie ik ben.⁶² *Autonomie* en *vrijheid* spelen tevens een belangrijke rol bij het tot uitdrukking brengen van onze ware zelf: autonomie stelt ons namelijk in staat om ons toekomstige leven vorm te geven op basis van beslissingen, terwijl vrijheid er onder meer voor zorgt dat die beslissingen onze *eigen* beslissingen zijn, doordat wij in het kiezen niet door anderen gedwongen worden.⁶³ Uit de attributability theory volgt dus het idee dat iemand enkel en alleen moreel verantwoordelijk voor een actie is als

⁵⁸ Morele verantwoordelijkheid heeft niet alleen betrekking op acties, maar bijvoorbeeld ook op deugdzame karaktereigenschappen of nalatigheid. Iemand kan bijvoorbeeld geprezen worden, omdat hij behulpzaam is. Ik focus mij in deze thesis echter uitsluitend op acties, aangezien acties in alle vormen van verantwoordelijkheid een duidelijke rol spelen. Zo laat het strafrechtstelsel sancties volgen op regel-brekende acties.

⁵⁹ Levy, “The Good, The Bad and The Blameworthy,” 3. Talbert, “Moral Responsibility.”

⁶⁰ Watson, “Two Faces of Responsibility,” 228.

⁶¹ Lizza, “Multiple Personality and Personal Identity Revisited,” 267.

⁶² Shoemaker, “Personal Identity and Ethics.”

⁶³ Matthews, “Blaming Agents and Excusing Persons,” 170.

diegene tijdens het uitvoeren van die actie voldeed aan de condities van persoonlijkheid, vrijheid en autonomie. Maar nu wil ik weten: hoe constitueert een persoonlijkheid continuïteit binnenin een persoon?

4.2.2. Persoonlijke identiteit als gedeeld bewustzijn

Persoonlijkheid staat binnen de filosofie ook wel bekend als *persoonlijke identiteit*. Over de vraag naar wat het is waaruit de persoonlijke identiteit bestaat, zijn de meningen verdeeld. Het antwoord van de Verlichtingsfilosoof John Locke is van grote invloed geweest op het denken over dit thema. Volgens hem is de continuïteit van een persoon, dus datgene wat hem over de tijd dezelfde maakt, niet gelegen in de continuïteit van een of andere substantie, zoals het lichaam of de ziel. De biologische benadering van persoonlijke identiteit beweert bijvoorbeeld dat een persoon gedurende de tijd dezelfde is op basis van (het voortbestaan van) haar lichaam: één lichaam betekent één persoonlijke identiteit. Locke beweert daarentegen dat de continuïteit van een persoon bestaat uit diens bewustzijn.⁶⁴ Ik ben dan dezelfde persoon als gisteren als ik mij de acties van die persoon kan herinneren.⁶⁵ Het zijn dus specifiek herinneringen aan ervaringen die ertoe doen voor persoonlijke identiteit, en niet herinneringen aan feitelijke kennis of vergaarde capaciteiten.⁶⁶ Locke begreep persoonlijke identiteit als een *gedeeld bewustzijn* of een *gedeeld geheugen* met de persoon die je vandaag bent en die je gisteren was. Mijn ware zelf komt tot uitdrukking door mijn continue herinneringen.⁶⁷ Iedere actie en ervaring die ik mij kan herinneren en waarop ik kan reflecteren, is dan een actie of ervaring van mij, oftewel van mijn persoon. Om zijn theorie te bekrachtigen, geeft Locke tal van voorbeelden waarin we een persoon wel of niet als dezelfde zouden omschrijven op basis van diens bewustzijn. Zo vraagt hij je een voorstelling te maken van een man met twee afzonderlijke persoonlijkheden in zijn lichaam. Persoonlijkheid X leeft overdag, persoonlijkheid Y 's nachts, en zij communiceren niet met elkaar. Alhoewel dissociatieve identiteitsstoornis in die tijd nog niet bekend was, heeft dit voorbeeld daar wel trekken van weg. Locke beweert dat het duidelijk is dat er in dit geval twee personen eenzelfde lichaam delen. Persoonlijkheid X heeft immers geen herinneringen aan de acties van persoonlijkheid Y, en andersom. Persoonlijkheid X is dan ook niet verantwoordelijk voor de acties van persoonlijkheid Y, vanwege het feit dat hij ze niet kan herinneren. Wij zouden hieruit kunnen concluderen dat Locke dissociatieve identiteitsstoornis zou begrijpen volgens de multiple person thesis.

⁶⁴ Marya Schechtman, "Personal Identity and The Past," *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 12, no. 1 (March 2005): 9.

⁶⁵ Schechtman, "Personal Identity and The Past," 9.

⁶⁶ Norman W. Hooman, *Personal Identity* (London: Routledge, 2019), 9.

⁶⁷ Shoemaker, "Personal Identity and Ethics."

De vraag rijst echter op of we persoonlijke identiteit wel moeten begrijpen als een gedeeld geheugen? De manier waarop Locke deze term definieerde, heeft namelijk veel kritiek ontvangen, aangezien de acties van een persoon nog steeds diens acties kunnen zijn, ook als die persoon haar eigen acties niet meer kan herinneren. Als iemand in een dronken bui de brievenbus van haar buurman sloopt, en dit zich de dag erna niet herinnert, schrijven wij de actie van het slopen toch aan die persoon toe. De theorie van Locke is hier te sterk, aangezien we nu eenmaal herinneringen kunnen vergeten, ondanks dat zij van ons zijn.⁶⁸ Ook zonder alcohol in het spel vergeten wij gemakkelijk wat wij allemaal hebben gedaan. Probeer je maar eens te herinneren wat je vorige week allemaal gegeten hebt. Ondanks dat ik mij dat niet kan herinneren, kan het moeilijk ontkend worden dat ik de persoon ben die dergelijke ervaringen heeft opgedaan.⁶⁹ Als een neurowetenschapper daarentegen iemands herinnering van een slechte daad naar mijn brein overzet, zodat ik mij, in plaats van diegene, de slechte actie herinner, word ik niet verantwoordelijk gehouden voor die actie. Ik word ook niet als identiek aan de uitvoerder van de actie gezien.⁷⁰ Locke's theorie is met betrekking tot dit voorbeeld te zwak, omdat er meer voor nodig is dan slechts de herinnering aan een actie om die actie de mijne te laten zijn.⁷¹ Hoe overstijgen we deze tekortkomingen van de theorie van Locke?

3.2.3. Persoonlijke identiteit als psychologische continuïteit

Een andere manier om naar persoonlijke identiteit te kijken is middels de psychologische benadering, wat binnen de filosofie ook wel de meest populaire benadering van persoonlijke identiteit is. Deze gaat een stapje verder door meer psychologische factoren toe te voegen aan het geheugencriterium van Locke ter constitutie van persoonlijke identiteit. Harold W. Noonan schrijft in zijn boek *Personal Identity* het volgende over deze psychologische benadering van persoonlijke identiteit:

The essence of this is the thought that, given the importance for our attitudes towards persons of their memories, character and personality traits, continuity in respect of these should be taken to constitute personal identity – whether or not this continuity is caused by the persistence of some bodily organ, such as the brain; and the absence of continuity in these respects involves the absence of personal identity, even if there is identity of body or identity of brain.⁷²

Opnieuw wordt niet een substantie als het lichaam of de ziel gezien als hetgeen dat ten grondslag ligt aan persoonlijke identiteit. Een persoon is dan gedurende de tijd identiek aan haarzelf door de aanwezigheid van een sterke, psychologische verbondenheid in overlappende, psychologische gebieden tussen de persoon die zij gisteren was, de persoon wie zij vandaag is en de persoon die zij morgen zal

⁶⁸ Schechtman, "Personal Identity and The Past," 10-12.

⁶⁹ Noonan, *Personal Identity*, 9.

⁷⁰ Shoemaker, "Personal Identity and Ethics."

⁷¹ Schechtman, "Personal Identity and The Past," 12.

⁷² Noonan, *Personal Identity*, 9.

zijn. Er is sprake van directe, psychologische verbindingen: niet alleen van verbindingen tussen herinneringen, maar bijvoorbeeld ook van de verbinding tussen een intentie en de latere handeling waarin de intentie tot uitdrukking komt. Andere psychologische factoren die ertoe doen, zijn onder andere over de tijd bestaande overtuigingen, doelen en verlangens, en een zekere gelijkheid in karakter. De directe, psychologische verbindingen zijn toegankelijk voor het bewustzijn; wij kunnen op ze reflecteren.⁷³ In plaats van een gedeeld bewustzijn wordt *psychologische continuïteit* het nieuwe criterium van persoonlijke identiteit. Iemand is gedurende de tijd dezelfde persoon, waardoor zij uitdrukking kan geven aan een ware zelf, als er sprake is van voldoende psychologische verbindingen, waardoor zij zichzelf als een continu subject kan zien.⁷⁴

Ook de psychologische benadering van persoonlijke identiteit heeft kritiek ontvangen, onder andere doordat zij zich niet baseert op substantiële continuïteit, waar de biologische benadering dat wel doet. Hierdoor lijkt *body switching* een mogelijkheid lijkt te worden. Body switching betekent dat iemand in het lichaam van een ander terecht zou kunnen komen, wanneer haar herinneringen, intenties, doelen, et cetera, in dat lichaam worden geïmplementeerd.⁷⁵ Toch werkt de hantering van de psychologische benadering beter in het nadenken over dissociatieve identiteitsstoornis dan de biologische benadering. Als persoonlijke identiteit namelijk enkel en alleen afhankelijk zou zijn van een substantie zoals het lichaam, dan zou het niet mogelijk zijn om dissociatieve identiteitsstoornis te begrijpen volgens de multiple person thesis. In het geval van de biologische benadering zouden alters immers simpelweg geen persoonlijke identiteiten zijn, omdat zij niet over een (eigen) lichaam beschikken. Dat ik ben wie ik ben, en jij bent wie jij bent, heeft er dan alleen maar mee te maken dat ik al een tijdje in mijn (ouder wordende) lichaam zit en jij in het jouwe. Het zou daarnaast niet mogelijk zijn om in een extreem geval van dissociatieve identiteitsstoornis te spreken over minder dan één persoonlijkheid, zoals de single person thesis lijkt te doen, omdat de biologische benadering nu eenmaal had geconcludeerd dat één lichaam één persoonlijke identiteit heeft. Als wij nadenken over dissociatieve identiteitsstoornis lijken wij persoonlijke identiteit toch aan iets anders dan (enkel) het lichaam te verbinden als wij de mogelijkheid van meer (of minder) persoonlijkheden overwegen, zoals op gedachten, karaktereigenschappen, maar ook de manier waarop iemand woorden uitspreekt, et cetera. De psychologische benadering laat persoonlijke identiteit dan ook van meer afhangen dan slechts herinneringen; zij neemt ook andere directe, psychologische verbindingen in ogenschouw, waardoor persoonlijke identiteit een steviger fundament krijgt. Maar hoeveel psychologische verbindingen zijn genoeg om een persoonlijke identiteit te constitueren? Kan een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis nu aan responsibility-as-attributability voldoen volgens zowel de multiple person thesis, als de single person thesis? En zo ja, hoe dan?

⁷³ Hooman, *Personal Identity*, 10. Shoemaker, "Personal Identity and Ethics."

⁷⁴ Schechtman, "Personal Identity and The Past," 13.

⁷⁵ Hooman, *Personal Identity*, 12-13.

3.2.4. Responsibility-as-attributability en de multiple person thesis

De multiple person thesis is gegrond op de aanname dat er bij een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis meerdere persoonlijkheden in het lichaam wonen. Een persoonlijkheid, of persoonlijke identiteit, wordt begrepen als psychologische continuïteit. Juist doordat persoonlijke identiteit volgens de psychologische benadering niet afhangt van substantie, maar begrepen wordt als bestaande uit intenties, herinneringen, overtuigingen, doelen en gelijkheid in karakter, wordt de aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden in één lichaam een mogelijkheid.⁷⁶ Uit verschillende psychologische continuïteiten komen namelijk sterk verschillende gedragspatronen voort (vergelijk bijvoorbeeld jouw gedrag maar eens met dat van een ander persoon), waarvan er bij een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis meerdere waar te nemen zijn. Hierdoor kan geconcludeerd worden dat een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis over meerdere persoonlijkheden of persoonlijke identiteiten beschikt, welke in acties tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Responsibility-as-attributability, waarbij een actie terecht aan een persoon kan worden toegeschreven, is volgens de multiple person thesis zowel mogelijk voor de gastheer of -vrouw, als voor de alters, zolang als zij óók over autonomie en vrijheid beschikken.⁷⁷ Het is echter voor te stellen dat een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis en diens alters doorgaans minder vaak (de kans krijgen om te) voldoen aan responsibility-as-attributability, omdat zij de controle over het gedrag en het lichaam moeten delen. Hierdoor kunnen zij minder vaak acties uitvoeren die uitdrukking geven aan hun ware zelf. Maar hoe vaak heeft een alter de controle over het gedrag en het lichaam nodig om genoeg psychologische verbindingen te ontwikkelen voor een persoonlijke identiteit? En wederom de vraag: hoeveel psychologische verbindingen zijn genoeg? Doet substantie er voor persoonlijke identiteit echt niet toe?

3.2.5. Responsibility-as-attributability en de single person thesis

De single person thesis veronderstelt dat in het geval van dissociatieve identiteitsstoornis de persoonlijkheid of de persoonlijke identiteit van de patiënt gefragmenteerd is. De psychologische continuïteit, waaruit persoonlijke identiteit bestaat, wordt opgebroken in aspecten, welke om beurten naar voren komen gedurende een persoonlijke toestand, oftewel een moment van dissociatie. Een persoonlijke toestand wordt door Kennet en Matthews ook wel begrepen als een waantoeestand, omdat de persoon met de stoornis in deze toestand onjuiste ideeën heeft over wie zij is; over wat haar identiteit is. Zij dissocieert zich van zichzelf.⁷⁸ Het gevoel een geïntegreerde zelf te hebben, wordt door een waantoeestand tijdelijk opgeheven.⁷⁹ Is er bij een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis dan nog

⁷⁶ Shoemaker, "Personal Identity and Ethics."

⁷⁷ Matthews, "Blaming Agents and Excusing Persons," 170.

⁷⁸ Kennet and Matthews, "Identity, control and responsibility," 516.

⁷⁹ Farmer, Middleton and Devereux, "Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility," 150.

wel sprake van een psychologische continuïteit, van een persoonlijke identiteit? Volgens Kennett en Matthews is dit in minder extreme gevallen van de stoornis wel het geval, alhoewel de identiteit op momenten van dissociatie “onderbroken” of “gepauzeerd” wordt, of even “op de achtergrond treedt”. Buiten de wanen om is de persoon met de stoornis wel in staat tot responsibility-as-attributability, mits zij ook voldoet aan de andere condities van de attributability theory, dus als zij tevens vrij en autonoom is. Gedurende een waan is de persoon hier niet toe in staat, omdat er dan geen sprake is van persoonlijke identiteit, hoogstens van een fragment ervan. Dit wordt nogmaals bekrachtigd, doordat de persoon gedurende de waan ook niet over autonomie beschikt: wanneer zij afglijdt in de waantoestand is zij noch in staat om haar rationele keuzes en toewijdingen uit het verleden te herinneren, noch in staat zich door deze te laten beïnvloeden, omdat zij niet als *haar eigen* keuzes ervaren worden.⁸⁰ In zeer extreme gevallen van dissociatieve identiteitsstoornis, waarbij iemand zich continu in een waan bevindt, dus waarbij de historische persoon als het ware niet meer bestaat, is responsibility-as-attributability niet mogelijk. De manier waarop de stoornis zich uit onttrekt de persoon haar identiteit, en daarmee haar morele verantwoordelijkheid. Er lijkt sprake te zijn van minder dan één persoon. Waar ligt echter de grens met hoe vaak iemand kan afglijden in een waantoestand, en tóch over een persoonlijke identiteit kan beschikken?

3.3. Responsibility-as-accountability

De accountability theory van morele verantwoordelijkheid gaat een stapje verder dan de attributability theory. Zij stelt namelijk de vraag hoe wij een persoon moreel verantwoordelijk *kunnen houden*. Wij bewegen ons als het ware steeds verder op de “verantwoordelijkheids ladder”. Responsibility-as-accountability kan causale verantwoordelijkheid en responsibility-as-attributability veronderstellen: iemand moet dan eerst moreel verantwoordelijk zijn, voordat je haar moreel verantwoordelijk kan houden; voordat je normatieve implicaties aan gedrag verbindt.⁸¹ Zoals Gary Watson veronderstelt: “attributability in this sense is crucial to the practices of moral accountability.”⁸² Sommige acties die volgen uit iemands persoonlijke identiteit worden door ons afgewezen, terwijl andere geprezen worden.⁸³ Dit zijn ook wel reacties van *lof* en *blaam*. Het is voor de accountability theory van belang dat een persoon deze reacties *verdient*.⁸⁴ Deze verdient een persoon alleen als zij de kans had om het schenden van de maatschappelijke normen, wat gelijkstaat aan het uitvoeren van een *slechte* actie, te

⁸⁰ Kennett and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 520.

⁸¹ *Niet iedereen is het eens met Watsons aanname dat responsibility-as-accountability responsibility-as-attributability veronderstelt. Zo beweert P.F. Strawson dat iemand eerst moreel verantwoordelijk gehouden moet kunnen worden, voordat dat hij moreel verantwoordelijk is. Zie voor een uitwerking van dit idee bijvoorbeeld zijn werk “Freedom and Resentment”. Ik werk in deze thesis echter uitsluitend met het idee van Watson.*

⁸² Watson, “Two Faces of Responsibility,” 229.

⁸³ Shoemaker, “Personal Identity and Ethics.”

⁸⁴ Eshleman, “Moral Responsibility,” 7.

voorkomen. Wanneer een persoon de normen schendt, faalt zij erin om een ander *moreel te respecteren*.⁸⁵ Een persoon kan dit voorkomen, als zij in staat is om haar handelen aan de heersende normen aan te passen. Van sommige mensen wordt bij voorbaat gedacht dat zij daar niet toe in staat zijn: een kind beschikt bijvoorbeeld nog niet over de juiste capaciteiten om zich aan die te normen te kunnen houden.⁸⁶ Responsibility-as-accountability gaat dus, anders dan responsibility-as-attributability verder dan de correcte toewijzing van gedrag, en heeft betrekking op het voldoen aan bepaalde condities, waardoor iemand moreel verantwoordelijk gehouden kan worden voor gedrag dat gekenmerkt wordt door morele lof of morele blaam.⁸⁷ Wat zijn de condities van responsibility-as-accountability?

3.3.1. Zelfcontrole

Om iemand moreel verantwoordelijk te kunnen houden voor een actie, moet diegene die actie vrijwillig hebben uitgevoerd. Dit betekent dat zij over het alternatief moet hebben beschikt om niet of anders te handelen.⁸⁸ Deze capaciteit wordt ook wel *zelfcontrole* genoemd, en lijkt overeen te stemmen met een element van wilsvrijheid, namelijk anders te kunnen handelen. De attributability theory noemt het belang van zelfcontrole niet: zolang als een actie een uitdrukking is van mijn ware zelf, oftewel een product is van mijn overtuigingen, verlangens, waarden en intenties (en ik autonoom en vrij ben), dan ben ik moreel verantwoordelijk voor die actie. Aan hoe die persoonlijke identiteit tot stand is gekomen, wordt in de attributability theory geen aandacht besteed. Maar als ik eigenlijk geen invloed had over mijn overtuigingen, verlangens en waarden, omdat ik bijvoorbeeld van jongs af aan geïndoctrineerd ben, bezit ik vandaag de dag dan wel over de mogelijkheid om anders te handelen? Volgens de accountability theory *verdient* een persoon geen lof of blaam voor reacties waar zij niet volledig de controle over had: een persoon voert dan misschien wel slechte acties uit, maar kan daar niet per se voor afgekeurd worden.⁸⁹ Aan de hand van zelfcontrole wordt responsibility-as-attributability ook wel begrepen als *zwakke verantwoordelijkheid*: een persoon is verantwoordelijk voor een actie, als die actie kan worden toegeschreven én wordt veroorzaakt door de persoon. Responsibility-as-accountability staat dan bekend als *sterke verantwoordelijkheid*: een persoon is verantwoordelijk voor een actie, enkel en alleen als de persoon in staat is om controle uit te oefenen over het wel of niet uitvoeren van de actie.⁹⁰ Maar heeft een persoon ooit (volledige) invloed op haar overtuigingen, intenties, et cetera? Wanneer heeft een persoon daar voldoende controle over gehad dat wij haar verantwoordelijk kunnen houden?

⁸⁵ Talbert, "Moral Responsibility."

⁸⁶ Levy, "The Good, The Bad and The Blameworthy," 3.

⁸⁷ Talbert, "Moral Responsibility."

⁸⁸ Eshleman, "Moral Responsibility," 8.

⁸⁹ Levy, "The Good, The Bad and The Blameworthy," 3-4.

⁹⁰ Braude, "Multiple Personality and Moral Responsibility," 42.

3.3.2. (Morele) kennis

Het in staat zijn om je aan de normen van de maatschappij te houden, wordt niet alleen aan de capaciteit van zelfcontrole, maar ook wel aan de capaciteit van (*morele*) kennis of *morele competentie* verbonden. Dit betekent dat je in staat bent om te weten wat de maatschappij van je verwacht, waardoor je in staat bent om de relevante morele en niet-morele kenmerken van een actie te herkennen. De persoon is dus in staat om in te zien wat *goed*, en wat *slecht* is te voorzien. Op basis van morele overwegingen komt zij uiteindelijk tot een actie, wat ook wel overeenstemt met een element van wilsvrijheid, namelijk handelen vanuit redenen.⁹¹ Dit proces van praktisch redeneren vereist dat een persoon een notie van zichzelf heeft zijnde een identiteit die zich uitstrekt over de tijd, dus van haar persoonlijke identiteit. Juist doordat een persoon zichzelf ervaart als een identiteit, wiens set aan voorkeuren, overtuigingen en prioriteiten enigszins stabiel blijft gedurende de tijd, handelt zij om in de toekomst beloningen te verkrijgen of nadelige gevolgen te voorkomen.⁹² Om deze reden moet iemand dus eerst moreel verantwoordelijk zijn, en voldoen aan de conditie voor persoonlijke identiteit, voordat iemand moreel verantwoordelijk gehouden kan worden.

3.3.3. Responsibility-as-accountability en de multiple person thesis

Aan de hand van de attributability theory zagen wij dat het voor een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis mogelijk is om over meerdere persoonlijke identiteiten te beschikken, wat in lijn is met de multiple person thesis. Omdat wij hier te maken hebben met afzonderlijke persoonlijkheden, heeft iedere alter eigen rechten, maar ook eigen verantwoordelijkheden. Dit betekent dat een alter terecht reacties van lof of blaam op haar acties kan ontvangen, mits zij over zelfcontrole en/of morele competentie beschikte om het moment dat zij de actie uitvoerde.⁹³ Aangezien er van een kind wordt gedacht dat het niet over de juiste capaciteiten beschikt om zich aan de normen van de maatschappij te houden, moet er voor een kind-alter hetzelfde gelden.

Dat er in het geval van dissociatieve identiteitsstoornis meerdere persoonlijkheden hetzelfde lichaam bewonen, levert echter problemen op in het moreel verantwoordelijk houden van één van hen. De vraag rijst op of de gastheer of gastvrouw helemaal niet verantwoordelijk te houden is voor de acties van een alter. Als de gastheer of -vrouw in staat is om controle uit te oefenen over de verschuiving tussen alternatieve persoonlijkheden, dan zou je diegene in ieder geval moreel verantwoordelijk kunnen houden voor het toestaan dat een moreel incompetente alter de controle overneemt. Als bijvoorbeeld een agressieve alter vaak slecht gedrag vertoont, dan zou de gastheer of gastvrouw erop aangekeken kunnen

⁹¹ Braude, "Multiple Personality and Moral Responsibility," 40.

⁹² Farmer, Middleton and Devereux, "Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility," 132-133.

⁹³ Kennet and Matthews, "Identity, control and responsibility," 510.

worden dat ze die alter überhaupt de controle “gaf”. Stephen E. Braude schrijft hierover in zijn tekst *Multiple Personality and Moral Responsibility*:

It is less clear what to say about the multiple’s control over switching and the subsequent behavior of alters. There is a growing consensus among clinicians that DID patients *can* be induced to control “acting out” or other forms of counter-therapeutic behavior, including (presumably) unsolicited switching and additional alter-creation. But it is still unclear which agent(s) are responsible for that control—that is, whether the control should be attributed to one or more influential alters or to the multiple him/herself. Besides, clinical reports do not suggest that multiples (or their alters) have a similar level of control *outside* the relatively safe therapeutic setting in which the multiple both trusts and depends on the therapist. But in that case, they might still not qualify as responsible agents prior to therapy or in forensic or everyday settings, where switching may remain generally spontaneous and uncontrollable.⁹⁴

Het is dus niet duidelijk wie er eventueel de controle heeft over het verschuiven tussen persoonlijkheden, of dat nu de kernpersoonlijkheid is, of een alter. Bovendien vindt de verschuiving te vaak spontaan plaats, waardoor het moeilijk is om de gastheer of gastvrouw verantwoordelijk te houden voor het toestaan van een alter om zich op een bepaalde manier te gedragen. Om deze reden is responsibility-as-accountability, met oog op de multiple person thesis, enkel en alleen weggelegd voor de persoonlijkheid die moreel of immoreel gedrag vertoont. Zij heeft geen betrekking op het verschuivingsproces tussen de kernpersoonlijkheid en andere persoonlijkheden.

3.3.4. Responsibility-as-accountability en de single person thesis

In minder extreme gevallen van dissociatieve identiteitsstoornis beschikt een persoon, volgens de single person thesis, nog steeds over een persoonlijke identiteit. Hierdoor is zij, buiten de waantoestanden om, nog steeds in staat tot responsibility-as-attributability. Gedurende de waantoestanden is zij dat niet. Dit betekent dat de persoon in een altered state ook niet in staat is tot responsibility-as-accountability. Responsibility-as-attributability gaat namelijk vooraf aan responsibility-as-accountability: de acties, die het product zijn van de persoonlijke identiteit, nodigen immers uit tot een reactie van lof of blaam. Gedurende de waan staat de persoonlijke identiteit van de patiënt met dissociatieve identiteitsstoornis als het ware even op de achtergrond: het is niet mogelijk om haar moreel verantwoordelijk te houden voor de acties die zij in die waan uitvoert. De uitwerking van de stoornis in waantoestanden ondermijnt de condities van zelfcontrole en morele competentie.

Dat dissociatieve identiteitsstoornis bij een persoon aanwezig is, impliceert echter niet automatisch dat zij ook buiten de waantoestanden niet moreel verantwoordelijk gehouden kan worden.⁹⁵ Alleen in zeer extreme gevallen van de stoornis, waarbij de persoonlijkheid in zoveel delen uiteengevallen is, is er

⁹⁴ Braude, “Multiple Personality and Moral Responsibility,” 44.

⁹⁵ Farmer, Middleton and Devereux, “Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility,” 150.

niemand moreel verantwoordelijk te houden, omdat de persoonlijke identiteit niet bestaat die ten grondslag ligt aan de mogelijkheid van zelfcontrole of morele competentie.⁹⁶ De vraag naar vanaf welk punt je niet langer kunt spreken van een persoonlijke identiteit blijft staan. Daarnaast rijst de vraag op: als een persoon slechts op grillige en onsamenhangende wijze toegang heeft tot een verder relatief stabiele set aan overtuigingen, intenties en doelen die de persoonlijke identiteit uitmaken, kunnen we dan nog wel spreken over een morele agent?⁹⁷

3.4. Criminele verantwoordelijkheid

Criminele verantwoordelijkheid gaat nog een stapje verder dan causale verantwoordelijkheid, responsibility-as-attributability en responsibility-as-accountability.⁹⁸ Met betrekking tot criminele verantwoordelijkheid wordt verondersteld dat de burgers van een bepaalde gemeenschap een notie hebben van wat goed en wat slecht is in relatie tot de wetten van die gemeenschap. Criminele verantwoordelijkheid, wat zich grondt op de condities van morele verantwoordelijkheid, is dan de toepassing van morele verantwoordelijkheid op een gelimiteerd aantal acties. Dit zijn *slechte* acties, die door ons zo sterk worden afgekeurd dat wij de uitvoering van die acties proberen te voorkomen door er een sanctie op te laten volgen.⁹⁹ Morele verantwoordelijkheid speelt dus een belangrijke rol in het strafrechtstelsel. In het geval van dissociatieve identiteitsstoornis is het voor rechters, door de aard van de stoornis en de verschillende visies op alters, een grote uitdaging om met mensen die aan de stoornis lijden om te gaan. Het doet zich namelijk weleens voor dat een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis een misdaad begaat, maar zich daar vervolgens niets van kan herinneren.¹⁰⁰ Hoe veroordeel je een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis?

3.4.1. Criminele verantwoordelijkheid en de multiple person thesis

Criminele verantwoordelijkheid veronderstelt responsibility-as-accountability, responsibility-as-attributability en causale verantwoordelijkheid. Dit wordt nogmaals onderstreept in een citaat van James Farmer, Warwick Middleton en John Devereux in hun tekst over dissociatieve identiteitsstoornis en criminele verantwoordelijkheid:

[...] Only “competent practical reasoners” qualify as legally accountable agents in a liberal democratic society's criminal justice system and can be held criminally responsible for their actions. By “competent practical reasoners”, he means people who have access to a relatively

⁹⁶ Kennet and Matthews, “Identity, control and responsibility,” 513, 522

⁹⁷ Farmer, Middleton and Devereux, “Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility,” 133.

⁹⁸ *Alhoewel dit vaak zo is, is het niet altijd het geval. Denk bijvoorbeeld aan een situatie van niet-intentionele medeplichtigheid of wederom de directeur die verantwoordelijk wordt gehouden voor de acties van zijn werknemers.*

⁹⁹ T.T. Clark, “Criminal Responsibility.” *Journal of Jurisprudence*, 2, no. 16 (1858): 161.

¹⁰⁰ Matthews, “Establishing Personal Identity in Cases of DID,” 143.

stable set of “wants, beliefs, interests and principles that provide that person's extended sense of self”. They use those attributes to choose how to act or react in situations that confront them in everyday life, in order to conform their behaviour to the requirements of the criminal law.¹⁰¹

Volgens de multiple person thesis kan een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis, evenals diens alters, voldoen aan zowel causale verantwoordelijkheid, als aan de twee vormen van morele verantwoordelijkheid. Hierdoor wordt ook criminele verantwoordelijkheid voor alle persoonlijkheden in het lichaam, die over zelfcontrole en/of morele kennis beschikken, een mogelijkheid. Criminele verantwoordelijkheid is gelegen in het bestraffen van immorele acties die tegen de wettelijke regels ingaan. Maar hoe veroordeel je nu de gastheer of gastvrouw, of één van de alters, op het moment dat deze regel-brekend gedrag heeft vertoond, zonder de andere persoonlijkheden te straffen? Je kunt een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis immers niet opsluiten zonder ook de alters op te sluiten.

De multiple person thesis van dissociatieve identiteitsstoornis botst met het juridische paradigma dat in de strafbepaling wordt gewerkt met de aanname: “één persoon, één lichaam”. Dit heeft er in de Verenigde Staten voor gezorgd (wat overigens de enige plek is waar dissociatieve identiteitsstoornis überhaupt voorkomt) dat er drie verschillende benaderingen werden gehandhaafd om criminele verantwoordelijkheid aan een persoon lijdende aan de stoornis toe te schrijven, en aan hand daarvan te veroordelen.¹⁰² In de eerste benadering wordt gefocust op de mentale toestand van de alter die ten tijde van het ten laste gelegde de controle over het lichaam en gedrag had. Op het moment dat besloten wordt dat de alter vrijwillig en bewust handelde, ongeacht of de gastheer of gastvrouw weet had van het gedrag van de alter, wordt er één persoon veroordeeld, namelijk de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis. In de tweede benadering wordt gefocust op de mentale toestand van de gastheer of gastvrouw ten tijde van het ten laste gelegde. Volgens deze benadering kan een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis niet veroordeeld worden voor het gedrag van een alter, als zij zich niet bewust was van het feit dat de alter strafbaar gedrag zou gaan vertonen. In de derde benadering wordt gefocust op de mentale toestand van alle persoonlijkheden ten tijde van het ten laste gelegde. Het doel van deze benadering is om te achterhalen of alle alters in staat waren om vrij en bewust te handelen, waardoor de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis alsnog als één persoon veroordeeld kan worden.¹⁰³ Alle drie de benaderingen behandelen de alters alsof afzonderlijke persoonlijkheden zijn die in hetzelfde lichaam huizen. Alhoewel het simpelweg niet mogelijk is om één persoonlijkheid te bestraffen zonder daarmee de andere persoonlijkheden tevens te raken, rijst de vraag op of het eerlijk is om de persoonlijkheden dan maar tezamen als één persoon te voordelen.

¹⁰¹ Farmer, Middleton and Devereux, “Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility,” 133.

¹⁰² Nevid, “Dissociatieve stoornissen,” 350-351.

¹⁰³ Farmer, Middleton and Devereux, “Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility,” 135-138.

3.4.2. Criminele verantwoordelijkheid en de single person thesis

Dissociatieve identiteitsstoornis, begrepen volgens de single person thesis, impliceert niet automatisch dat de persoon die lijdt aan de stoornis niet moreel verantwoordelijk kan worden gehouden. Er bestaat echter onduidelijkheid over de vraag in welke gevallen van dissociatieve identiteitsstoornis een persoon nog voldoet aan persoonlijke identiteit. Persoonlijke identiteit is een noodzakelijke voorwaarde voor de condities van zelfcontrole en morele kennis. Wordt er niet voldaan aan persoonlijke identiteit doordat de persoonlijkheid in té veel delen uiteengevallen is, dan spreken we van minder dan één persoon: minder dan één persoon is niet in staat tot zelfcontrole en/of morele competentie. Hierdoor wordt er niet voldaan aan responsibility-as-accountability. Aangezien criminele verantwoordelijkheid responsibility-as-accountability veronderstelt, is het in dit geval niet mogelijk om een persoon die lijdt aan dissociatieve identiteitsstoornis te bestraffen.

Kennet en Matthews omschrijven de persoonlijke toestanden, waarin een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis volgens de single person thesis regelmatig afglijdt, ook wel als waanachtige toestanden. In de rechtsspraak is de aanwezigheid van een waan een belangrijk criterium voor ontoerekeningsvatbaarheid; hierbij wordt iemand niet verantwoordelijk gehouden voor het begaan van een misdaad. Dit komt doordat een waan als effect heeft dat een persoon niet weet wat zij doet of niet weet dat wat zij doet verkeerd is.¹⁰⁴ Zij raden dus aan om naar de aard van de stoornis te kijken in de beoordeling van criminele verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid wordt door die waanachtige aard van de stoornis ondermijnt, doordat wanen het maken van (vrijwillige) beslissingen ondermijnen, waarbij de mogelijkheid om anders te handelen en de mogelijkheid om te handelen vanuit redenen een belangrijke rol lijken te spelen. (Een extreem geval van) dissociatieve identiteitsstoornis, begrepen volgens de single person thesis, zou dan gezien moeten worden als een ernstige psychiatrische stoornis die in staat is om criminele verantwoordelijkheid te ondermijnen.

4. Conclusie

Dissociatieve identiteitsstoornis is een intrigerende, psychiatrische stoornis die filosofen, psychiaters, psychologen en juristen bezighoudt. Het belangrijkste symptoom van de stoornis is de al dan niet ogenschijnlijke aanwezigheid van meerdere persoonlijkheden. De multiple person thesis werd geformuleerd, die veronderstelt dat er bij een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis meerdere persoonlijkheden in één lichaam aanwezig zijn. Maar ook de single person thesis werd geformuleerd, die beweert dat de persoonlijkheid van een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis gefragmenteerd is, wat leidt tot persoonlijke toestanden, oftewel altered states. In deze thesis heb ik onderzocht wat de

¹⁰⁴ Ko Hummelen en Gerben Meynen, "Toerekeningsvatbaarheid," in *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, ed. B.M.C. Raes en F.A.M. Bakker (Deventer: Kluwer, 2012), 246.

implicaties en tekortkomingen zijn van zowel de multiple person thesis, als de single person thesis met betrekking tot morele verantwoordelijkheid. Om dat te kunnen doen, heb ik allereerst een onderscheid gemaakt tussen causale verantwoordelijkheid, responsibility-as-attributability, responsibility-as-accountability en criminele verantwoordelijkheid. Met betrekking tot de vraag naar morele verantwoordelijkheid lijkt de multiple person thesis weinig theoretische moeilijkheden op te leveren: de alters zijn persoonlijke identiteiten die, mits ze aan de andere voorwaarden voldoen, moreel verantwoordelijk kunnen zijn én moreel verantwoordelijk gehouden kunnen worden. Moeilijkheden omtrent de multiple person thesis zijn praktischer van aard: zo ontstaan er problemen omtrent de tenuitvoerlegging van sancties van criminele verantwoordelijkheid. Het is voor de single person thesis daarentegen een stuk lastiger om de vraag naar morele verantwoordelijkheid te beantwoorden, omdat onduidelijk is of en vanaf welk punt een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis niet (langer) over persoonlijke identiteit beschikt. Persoonlijke identiteit wordt als noodzakelijke voorwaarde voor responsibility-as-attributability gezien en vormt zo ook een vereiste voor responsibility-as-accountability. Kortom, volgens de multiple person thesis voldoen de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis en diens alters aan de verschillende vormen van verantwoordelijkheid, terwijl de persoon met dissociatieve identiteitsstoornis volgens de single person thesis waarschijnlijk alleen aan responsibility-as-attributability kan voldoen, zolang zij zich niet in een persoonlijke toestand bevindt.

Het naast elkaar bestaan van de multiple person thesis en de single person thesis van dissociatieve identiteitsstoornis brengt allerlei complicaties met zich mee. Zo zijn psychiaters, door het ontbreken van wetenschappelijke consensus over hoe het voornaamste symptoom van dissociatieve identiteitsstoornis begrepen moet worden, niet goed in staat om strafrechters adequaat te adviseren in rechtszaken waarin een persoon met dissociatieve identiteitsstoornis betrokken is. Door het ontbreken van die consensus worden er dilemma's ondervonden binnen de rechtsspraak, wat inconsistenties oplevert in de veroordeling van personen met dissociatieve identiteitsstoornis, omdat er verschillende benaderingen worden gehanteerd. Daarnaast brengt de multiple person thesis een andere manier van behandelen met zich mee, waarbij alle alters in hun bestaan erkend worden. Wanneer er volgens single person thesis behandeld wordt, wordt er een poging gedaan om de persoonsfragmenten te re-integreren, totdat zij een complete persoonlijkheid vormen. Hoe kunnen wij nu bepalen welke theorie de beste is, de multiple person thesis of de single person thesis?

Ik denk dat het voor ons begrip van dissociatieve identiteitsstoornis van belang is dat psychiaters goed luisteren naar de klachten van patiënten die kampen met de stoornis. Alhoewel de psychiatrie een medisch specialisme is, houdt zij oog voor de beleving van een stoornis, en wat die stoornis voor iemand betekent. Ik vind het aan de psychiater om, na het luisteren naar de persoonlijke beleving en betekenis van de klachten van een patiënt, deze voor het onderzoek vervolgens te interpreteren en te vergelijken met die van anderen. Hierdoor kan er naar een algemenere diagnose en classificatie toegewerkt worden.

Zouden wij aan de hand van een algemenere diagnose kunnen ontdekken dat de stoornis ook buiten Noord-Amerika voorkomt? Het kan daarbij waardevol zijn om dissociatieve identiteitsstoornis eens proberen te begrijpen als een waanachtige stoornis, zoals Kennett en Matthews suggereren. Op deze manier zou er een vergelijking gemaakt kunnen worden met andere waanachtige stoornissen als bipolaire stoornis of schizofrenie. Hebben deze stoornissen dezelfde implicaties voor een fenomeen als morele verantwoordelijkheid? Het naast elkaar bestaan van de multiple person thesis en de single person staat een algemenere diagnose en classificatie in de weg, terwijl dezen van belang kunnen zijn in de zoektocht naar een effectieve behandeling van de stoornis. Op het moment dat een algemenere diagnose geformuleerd wordt, kunnen ethici en juristen daarna uitzoeken wat de implicaties van die diagnose zijn. Niet alleen psychiaters hebben baat bij een algemener verklaringsmodel voor het behandelen van en het communiceren over dissociatieve identiteitsstoornis, maar ook de mensen die om iemand heen staan die met de stoornis leeft, worden in staat gesteld te begrijpen wat de stoornis inhoudt en wat iemand van de patiënt mag verwachten.

5. Literatuurlijst

Aram, John D. "Concepts of interdisciplinarity: Configurations of knowledge and action." *Human Relations* 57, no. 4 (2004): 379-412.

Braude, Stephen E. "Counting Persons and Living With Alters: Comments on Matthews." *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 10, no. 2 (June 2003): 153-156.

Braude, Stephen E. "Multiple Personality and Moral Responsibility." *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 3, no. 1 (March 1996): 37-52.

Clark, T.T. "Criminal Responsibility." *Journal of Jurisprudence*, 2, no. 16 (1858): 161-214.

Deeley, Peter Q. "Social, Cognitive, and Neural Constraints on Subjectivity and Agency: Implications for Dissociative Identity Disorder." *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 10, no. 2 (June 2003): 161-167.

Eshleman, Andrew. "Moral Responsibility." *Philosophy Faculty Publications and Presentations* 1, (Summer 2014): 1-13.

Farmer, James, Warwick Middleton, and Devereux, John. "Dissociative Identity Disorder and Criminal Responsibility." *Forensic Aspects of Dissociative Identity Disorder*, ed. by Graeme Galton, Adah Sachs, 127-155. New York: Taylor & Francis, 2008.

- Hacking, Ian. "Two Souls in One Body." *Critical Inquiry* 17, no. 4 (Summer 1991): 838-867.
- Hummelen, Ko en Meynen, Gerben. "Toerekeningsvatbaarheid." In *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, ed. B.M.C. Raes en F.A.M. Bakker, 244-255. Deventer: Kluwer, 2012.
- Kennet, Jeanette and Matthews, Steve. "Delusion, Dissociation and Identity." *Philosophical Explorations* 6, no. 1 (September 2007): 31-49.
- Kennet, Jeanette and Matthews, Steve. "Identity, control and responsibility: The case of Dissociative Identity Disorder." *Philosophical Psychology* 15, no. (June 2011): 509-526.
- Kruisdijk, S. "Dissociatieve Identiteitsstoornis (DIS)," Gezondheidsplein. Laatst aangepast op 8 mei, 2019, <https://www.gezondheidsplein.nl/aandoeningen/dissociatieve-identiteitsstoornis/item119292>
- Lentis. "Dissociatieve Identiteitsstoornis – DIS." Bezoekt op 1 december, 2019 <https://www.lentis.nl/probleem/dissociatieve-identiteitsstoornis/>
- Levy, Neil. "The Good, The Bad and The Blameworthy." *Journal of Ethics and Social Philosophy* 1, no. 2 (June 2005): 2-16.
- Lizza, John P. "Multiple Personality and Personal Identity Revisited." *The British Journal for the Philosophy of Science* 44, no. 2 (June 1993): 263-281.
- Maiese, Michelle. "Dissociative Identity Disorder and Ambivalence." *Philosophical Explorations* 19, no. 3 (May 2016): 223-237.
- Matthews, Steve. "Establishing Personal Identity in Cases of DID." *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 10, no. 2 (June 2003): 143-151.
- Meynen, Gerben. "Vrije wil en toerekeningsvatbaarheid," Utrecht University, laatst gewijzigd op 18 december, 2019, https://uu.blackboard.com/webapps/blackboard/execute/content/file?cmd=view&content_id=3376820_1&course_id=122151_1
- Mooij, A.W.M. "Vrijheid en verantwoordelijkheid: Een wijsgerig-antropologische beschouwing." In *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, ed. B.M.C. Raes en F.A.M. Bakker, 27-32. Deventer: Kluwer, 2012.

Nevid, Jeffrey, S., Rathus, Spencer A. and Greene, Beverly. "Dissociatieve stoornissen, somatisch-symptoomstoornis en verwante stoornissen." *Psychiatrie: een inleiding*, bewerkt door Erik Hoencamp, Judith Haffmans en Josine van Loon, 346-372. Amsterdam: Pearson Benelux, 2016.

Nooman, Harold, W. *Personal Identity*. London: Routledge, 2019.

Ringrose, Jo. L. *Understanding and Treating Dissociative Identity Disorder (or Multiple Personality Disorder)*. New York: Taylor and Francis, 2012.

Reis-Dennis, Samuel. "Responsibility and the shallow self." *Philosophical Studies*, 175, no. 2 (February 2018): 483-501.

Schechtman, Marya. "Personal Identity and The Past." *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 12, no. 1 (March 2005): 9-22.

Schermer, M. *The Different Faces of Autonomy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001.

Shoemaker, David, "Personal Identity and Ethics." The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Last modified on October 11, 2019, <https://plato-stanford-edu.proxy.library.uu.nl/entries/identity-ethics/>

Talbert, Matthew. "Moral Responsibility." The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Last modified October 16, 2019, <https://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>

Ulmer, Chris. "A Relationship With 40 Identities (Lovers with Dissociative Identity Disorder)." Special Books by Special Kids. August 13, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=ONcWhh-S0uo&t=181s>

Ulmer, Chris. "Living With 12 Personalities (Dissociative Identity Disorder)." Special Books by Special Kids. January 23, 2018, https://www.youtube.com/watch?v=YAtK2s_SDnA

Watson, Gary. "Two Faces of Responsibility." *Philosophical Topics* 24, no. 2 (Fall 1996): 227-248.